

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Jezuïetenhaciendas in koloniaal Mexico

Van Der Meer, P.

Citation

Van Der Meer, P. (1987). Jezuïetenhaciendas in koloniaal Mexico. *Leidschrift : Mexico*, 3(February), 35-50. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/73278>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/73278>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Jezuïetenhaciendas in koloniaal Mexico

P. VAN DER MEER

Toen de eerste jezuïeten in 1572 in Veracruz voet op Mexicaanse bodem zetten, waren de paters van de franciscaner en dominicaner bedelorden hen al voor geweest. Het grootste deel van Mexico - het meest toegankelijke gebied waar de meeste bewoners te vinden waren - was reeds verdeeld tussen beide orden. Voor de missie-activiteiten van de jezuïeten bleef dus slechts een beperkt werkterrein over: de verre streken in het noorden van Chihuahua en Coahuila, en de provincies California, Sinaloa, Nayarit en Sonora. In de zeventiende eeuw begonnen zij met hun bekeringsactiviteiten en stichtten in deze gebieden missieposten - 'misiones'. Hoewel ze de laatste missionarissen waren die in Nieuw-Spanje arriveerden, vormden zij aan het eind van de koloniale periode met de franciscanen de belangrijkste groep.¹

Naast het missiewerk hielden zij zich bezig met het opleiden van priesters en het geven van onderwijs. Voor dat laatste kwam niet iedereen in aanmerking. De leerlingen waren kinderen van edelen of van mensen die zich verdienstelijk hadden gemaakt voor het land en als eerbiedwaardige personen bekend stonden; kinderen van negers en mulatten kregen geen toegang tot de scholen.² De scholen waren gevestigd in de 'colegios' van de jezuïeten. Het eerste college was het Colegio Máximo de San Pedro y San Pablo, dat in 1573 in Mexico-Stad werd gesticht - andere 'colegios' daar waren San Andrés, San Ildefonso en San Gregorio. Daarnaast bevonden zich ook jezuïetencolleges in Puebla - Espiritu Santo - in Zacatecas, in Guadalajara en andere plaatsen.

Op 25 juni 1767 werd de orde in Nieuw-Spanje officieel verboden en werden de paters gesommeerd het land te verlaten. Enkele jaren eerder was de orde al in het moederland Spanje ver-

boden. Sedert het midden van de achttiende eeuw voerde men in Europa een campagne tegen de jezuïeten waarbij met name hun rijkdom en politieke invloed het moesten ontgelden. In Nieuw-Spanje kwamen hun bezittingen onder tijdelijk beheer van de Junta de Temporalidades totdat ze verkocht zouden worden. Uit de periode van de Temporalidades is veel archiefmateriaal bewaard gebleven dat uitgebreide informatie verschaft over de landbouwbedrijven van de jezuïeten in de jaren zestig van de achttiende eeuw. Als gevolg van deze overvloed aan gegevens is er door historici vrij veel aandacht besteed aan deze periode, hetgeen een nogal statisch en eenzijdig beeld heeft opgeleverd.³ De onderzoekers beschouwen de positie van de jezuïeten in de jaren zestig als representatief voor de gehele koloniale tijd. Uit het feit dat de Mexicaanse jezuïetenprovincie in 1767 vrij welvarend was, wordt de conclusie getrokken dat alle colleges gedurende de gehele koloniale tijd welvarend zijn geweest. Daarbij wordt van de jezuïeten een beeld geschetst als waren zij uitstekende managers en slimme investeerders. Ook wordt gesuggereerd dat zij altijd uitstekende resultaten op hun landbouwbedrijven hebben behaald en dat hun bedrijven beter functioneerden dan die van particulieren.

In het navolgende zal getracht worden dit beeld te nuanceren. Gepoogd is op basis van een literatuurstudie die gegevens bijeen te brengen die het bovenstaande mogelijk ontkrachten. Het gaat daarbij vooral om een vergelijking tussen de landbouwbedrijven van de jezuïeten en die van de particulieren, waarbij men goed in het oog moet houden dat de jezuïetenhaciendas onderdeel waren van de colleges en voor die colleges de belangrijkste bron van inkomsten vertegenwoordigden. Eerst zal worden ingegaan op het vergaarde cijfermateriaal betreffende de bedrijfsresultaten in het midden van de achttiende eeuw. Daarna zullen de factoren behandeld worden die van invloed waren op die bedrijfsresultaten en op de financiële positie van de colleges in hun totaliteit. Tenslotte zal worden gekeken naar de financiële positie van de colleges als zodanig.

De enig bekende afbeelding van een jezuitetenbedrijf.

Uit: François Chevalier, La formación de los grandes latifundios en México. (Mexico 1956) p. 213

DE PROBLEMEN MET HET CIJFERMATERIAAL

Er zijn helaas weinig bruikbare gegevens over de bedrijfsresultaten tijdens de koloniale periode: langlopende reeksen ontbreken, waardoor het niet mogelijk is om de resultaten van de jezuïetenbedrijven en de particuliere bedrijven met elkaar te vergelijken. Daarnaast is er de moeilijkheid van de bedrijfsgrootte: een groot bedrijf kan nu eenmaal makkelijker hoge inkomsten behalen dan een klein bedrijf. Tovar Pinzón heeft getracht deze moeilijkheid op te lossen door de winst van een bedrijf uit te drukken in een percentage van de waarde van dat bedrijf. In het midden van de achttiende eeuw behalen de meeste jezuïetenbedrijven op grond hiervan een gemiddelde jaarlijkse winst van circa vijf procent. Pinzón noemt echter ook winsten van minder dan twee en meer dan zesendertig procent.⁴

Volgens Tutino heeft hij echter een fout gemaakt bij zijn berekeningen: de extreem hoge winstcijfers zijn het gevolg van het feit dat hij de inkomsten van een centrale hacienda en de bijbehorende bedrijven vergelijkt met de waarde van de centrale hacienda alleen. De extreem lage winstpercentages zijn waarschijnlijk het gevolg van het apart berekenen van de winst van kleinere bedrijven die in werkelijkheid in combinatie met andere bedrijven opereerden. Zo wordt de zesendertig procent van Pinzón na herberekening door Tutino teruggebracht tot het meer waarschijnlijke cijfer van circa acht procent per jaar.⁵ De gemiddelde jaarlijkse winst van de particuliere haciendas in die tijd lag volgens Tutino tussen de zes en negen procent.⁶ Hieruit en uit het feit dat de door Riley onderzochte jezuïetenhaciendas een gemiddelde winst van zeven procent per jaar behaalden⁷, mag men concluderen dat de jezuïeten in de tweede helft van de achttiende eeuw vrij goede bedrijfsresultaten konden laten zien.

Doordat de auteurs zich geconcentreerd hebben op de tweede helft van de achttiende eeuw, zijn er in de literatuur vrijwel geen gegevens te vinden over de periode vóór 1750. Als er al gegevens zijn, blijkt het moeilijk een hanteerbare maat te vinden om de resultaten enigszins met elkaar te kunnen vergelijken; de bedrijfsgrootte blijft de verstoringende factor. Bovendien wer-

den niet alle produkten op de markt verkocht; een deel was bestemd voor de rantsoenen van de arbeiders en een deel werd met andere haciendas geruild tegen produkten die op het eigen bedrijf niet geproduceerd werden. Dat laatste gebeurde ook bij de jezuïeten: er vonden veel onderlinge leveranties plaats die vaak niet in de boekhouding werden vermeld.

INVESTERINGEN

In het begin van hun aanwezigheid in Nieuw-Spanje vormden giften en donaties de belangrijkste bron van inkomsten voor de jezuïeten. Na enige tijd trachtten zij andere, minder onzekere inkomstenbronnen te vinden om hun colleges en missieposten te financieren. De investeringen die volgden, waren aan een aantal voorwaarden gebonden: de reputatie van de jezuïeten mocht er niet door geschaad worden en de investering moest voldoende inkomsten opleveren. Om deze laatste reden werd het beleggen in onroerend goed afgewezen: de opbrengsten waren laag en de onderhoudskosten konden vrij hoog oplopen. Ook speelde het risico van aardbevingen en overstromingen een rol. In het begin van de achttiende eeuw was slechts vier procent van de inkomsten van het Colegio Máximo afkomstig uit huizenbezit.⁸ Omdat exploitatie van kalk- en steengroeves en participatie in de zilvermijnbouw eveneens als minder geschikt werden beschouwd, bleven landbouw en veeteelt als enig mogelijke inkomstenbron over.

De jezuïeten waren in verschillende sectoren van het agrarisch bedrijf actief. Zij hielden zich niet alleen bezig met de verbouw van tarwe en maïs en met de schapen- en varkens- teelt, maar richtten zich ook op de produktie van suiker en zelfs van 'pulque'. Deze alcoholische drank, gewonnen uit de 'maguey', een agave-soort, werd vooral gedronken door de Indiaanse bevolking. Rond het midden van de achttiende eeuw steeg de verkoop. Het Colegio Máximo reageerde door de hacienda Concepción, die deel uitmaakte van het haciendacomplex Santa Lucía, te bestemmen voor de produktie van 'pulque'. Met het beheer van Concepción werd een leek belast. Zo vermeden de jezuïeten directe betrokkenheid bij de vervaardiging van een substantie die als moreel onaanvaardbaar werd gezien, een gif,

oorzaak van het kwaad in de inheemse maatschappij; de winst viel hen wel toe. Of deze tak van bedrijf ter discussie heeft gestaan, is niet bekend. Wel is zeker dat de 'pulque' in de jaren vijftig en zestig voor het Colegio Máximo de belangrijkste bron van inkomsten was.⁹

De jezuïeten zetten geen kapitaalintensieve ondernemingen, met hoge risico's, op. De expansie van de colleges en missieposten vroeg niet om een strategie die hun activiteiten in gevaar zou kunnen brengen door onverwachte, grote verliezen. De bedrijfsvoering werd daarom altijd aangepast aan de lokale omstandigheden: de bodemgesteldheid, de nabijheid van markten, het arbeidsaanbod et cetera. Als veranderde omstandigheden een bepaald gewas minder winstgevend maakten, werd er overgeschakeld op een gewas dat meer geld opbracht. Iets dergelijks gebeurde in de eerste helft van de achttiende eeuw: toen de suikerprijs daalde, besloot het Colegio Máximo om de suikerbedrijven Chicomocelo en Cuauhtepic om te zetten in tarwehaciendas.¹⁰ De bedrijven produceerden vooral voor de markten van Mexico-Stad en Puebla. De handelswaar werd per muilezel naar de stad getransporteerd. In de meeste gevallen beschikte een college over een eigen magazijn-'almacén'- waar de goederen opgeslagen werden en van waaruit ze later werden verkocht. Daarnaast was er het al genoemde, intensieve ruilverkeer tussen de colleges onderling.

ORGANISATIE EN BELEID

Voor een deel worden de goede bedrijfsresultaten van de jezuïeten toegeschreven aan de hiërarchische opbouw van hun organisatie. Aan het hoofd van de orde stond de 'Procurador General' in Rome. Onder hem stonden de 'Procuradores de la Provincia', die verantwoordelijk waren voor de gang van zaken in de verschillende provincies. De 'Procuradores del Colegio' waren belast met het beheer van de colleges. De Rector was direct verantwoordelijk voor het reilen en zeilen van een college. De 'administradores'-administrateurs- regelden de dagelijkse gang van zaken op de haciendas: zij hielden de kas onder zich, beheerden voorraden en materieel en zorgden voor het transport van de produk-

ten naar de stad. De 'mayordomos' stonden nog een trede lager op de ladder. Zij waren belast met het beheer van minder belangrijke of kleine haciendas en werden gecontroleerd door de administrateurs.¹¹ Deze structuur bleek in de praktijk goed te functioneren. Er heerste strikte discipline en het principe van gehoorzaamheid aan superieuren werd goed nageleefd. Aan de andere kant werden er ook veel bevoegdheden gedelegeerd. Zo konden er, zonder dat er gewacht moest worden op het fiat van superieuren die ver weg zaten en de omstandigheden niet kenden, op lokaal niveau snel en accuraat beslissingen genomen worden, hetgeen de flexibiliteit sterk ten goede kwam.

Om controle op de bedrijfsexploitatie mogelijk te maken, was een administrateur verplicht een nauwkeurige boekhouding te voeren. Volgens de voorschriften moest door de administrateurs een aantal registers worden bijgehouden, waaronder een kasboek, een lijst met de namen van de arbeiders en de hun uitbetaalde lonen, en een register van schulden en kredieten van de hacienda. Hun superieuren konden zich zo een vrij gedetailleerd beeld vormen van de situatie op de bedrijven. Er zijn echter gevallen bekend van bedrijven waar de boekhouding slecht of in het geheel niet werd bijgehouden.¹² Overigens hielden particuliere haciendas ook een boekhouding bij, zij het iets minder uitgebreid. (Uit de periode vóór 1800 zijn slechts enkele bedrijfsboekhoudingen bewaard gebleven.) Daarnaast was er nog een extra controle in het systeem ingebouwd: er waren zogenaamde 'padres visitadores' aangesteld, speciale functionarissen die de landbouwbedrijven regelmatig bezochten om eventueel geconstateerde fouten in de exploitatie te verhelpen.¹³ Ondanks dit alles kwamen er natuurlijk toch gevallen voor van wanbeheer en fraude of bleken administrateurs niet geschikt te zijn. Had men ze eenmaal opgespoord, dan werden dergelijke administrateurs ontslagen. Niettemin zijn er als gevolg van slecht beheer en onjuiste bedrijfsvoering verliezen geleden op jezuïetenhaciendas.¹⁴

Zowel de organisatiestructuur als het beleid kenmerkten zich door een grote mate van stabiliteit en continuïteit. Een probleem voor de particuliere bedrijven was, dat een bedrijf na de dood van de eigenaar vaak onder zijn erfgenamen verdeeld moest worden, hetgeen bijna altijd tot verkoop leidde. Als de admini-

strateur van een jezuïetenhacienda overleed, werd hij vrij snel daarna opgevolgd door iemand die dezelfde, voorgeschreven lijn voortzette. Hiermee was de continuïteit gewaarborgd. Bovendien hadden de jezuïeten dankzij hun organisatie een grotere financiële armslag dan de op zichzelf staande particuliere bedrijven. De orde was in staat om reorganisaties uit te voeren als die van de suikerbedrijven Chicomocelo en Cuauhtepac. De particuliere 'hacendados' hadden zelden voldoende kapitaal om zo'n drastische ingreep te financieren. Voorts moest bij een dergelijke omschakeling gerekend worden op inkomstenderving. Bij de reorganisatie van Chicomocelo en Cuauhtepac gingen de jezuïeten er bijvoorbeeld vanuit dat er twee jaar zou verstrijken voor er weer winst zou worden gemaakt. Dankzij het omvangrijke netwerk waar dergelijke bedrijven deel van uitmaakten, kon men zich dat wel veroorloven.¹⁵

Door een aantal auteurs is beweerd dat de jezuïeten in Mexico belangrijke landbouwhervormingen hebben doorgevoerd, die ertoe zouden hebben bijgedragen dat zij betere resultaten behaalden dan particuliere landbouwers. Volgens Chevalier waren de jezuïeten "des agronomes avant la lettre"; ook worden zij getypeerd als "scientific farmers".¹⁶ Andere auteurs spreken dat echter tegen. Ursula Ewald toetste hun landbouwmethoden aan een aantal criteria, waaruit de aannemelijkheid van deze beweringen zou kunnen blijken, zoals de introductie van nieuwe gewassen, nieuwe werktuigen en nieuwe veerassen. Aangezien zij niet aan deze criteria voldeden, concludeerde Ewald dat de jezuïeten in koloniaal Mexico geen vernieuwers op landbouwgebied geweest zijn.¹⁷ Richard Blood is dezelfde mening toegedaan: "In methods of production and processing, the Jesuits were late adopters, not the innovators". Blood vermeldt als voorbeeld het feit dat in 1748 werd afgezien van een nieuwe methode om suikerriet te malen, omdat deze methode nog nergens anders werd toegepast en de jezuïeten er niet als eersten mee wilden beginnen.¹⁸

Ook Riley meent dat de produktiemethoden niet superieur waren aan die van de overige landbouwers. Hij onderbouwt dit met een analyse van de gewasopbrengsten: de tarwe-opbrengsten op Chicomocelo en Cuauhtepac lagen in de periode rond 1750 op een gemiddeld niveau en waren niet hoger dan de opbrengsten op de

particuliere haciendas.¹⁹ Een analyse van de voorschriften voor de administrateurs lijkt de conclusies van de drie laatstgenoemde auteurs te bevestigen. Uit deze voorschriften, de "Instrucciones a los hermanos jesuitas administradores de haciendas"²⁰, blijkt dat de jezuiten zich nogal behoudend opstelden ten aanzien van noviteiten en dat zij hun landbouwmethoden baseerden op technieken die gangbaar waren in de gebieden waar de bedrijven gevestigd waren. Het ontwikkelen van en het experimenteren met nieuwe technieken werd afgeraden. De administrateurs moesten advies vragen aan plaatselijke, ervaren boeren " porque la experiencia es madre de la ciencia."²¹ Men maakte dus waarschijnlijk geen gebruik van speciale landbouwmethoden, maar men paste de plaatselijk gebruikelijke methoden toe en ging af op adviezen van lokale experts. Afgezien daarvan vertrouwden de paters erop dat het gebed hen zou behoeden voor langdurige droogte, vorst en hagel, en schadelijke planten en dieren.²²

EEN BEVOORRECHTE POSITIE

Er zijn nog een aantal andere factoren die kunnen worden geacht van invloed te zijn geweest op de bedrijfsresultaten en die hier bespreking verdienen. Allereerst genoten de jezuiten de nodige belastingvoordelen. Zo hoefden zij geen verkoopbelasting -'alcabala'- over hun produkten af te dragen. In de tweede plaats waren zij een tijdlang vrijgesteld van betaling van de tiende -'diezmo'-, tot grote droefenis van de seculiere clerus, die op die manier een bron van inkomsten aan zijn neus voorbij zag gaan. Dit privilege was tot 1650 van kracht. Tussen 1650 en 1750 moest de tiende wel volledig betaald worden, maar na 1750 gold een gereduceerd tarief.²³

De functie van administrateur werd doorgaans vervuld door een 'hermano coadjutor', een lid van de jezuitengemeenschap zelf. Slechts in een enkel geval werd een leke-administrateur in dienst genomen tegen een vast salaris. De beheerder van een particuliere hacienda verdiende, afhankelijk van de aard en omvang van het bedrijf, tussen de 300 en 500 pesos per jaar, kosten die de jezuiten in het algemeen dus niet hoefden te maken.²⁴

De particuliere 'hacendados' hadden de gewoonte grote sommen

geld in beheer te geven bij de kerk. Van de rente werden de kosten van levensonderhoud van priesters bestreden - 'capellanas'- of er werden goede werken - 'obras pías'- van betaald. Het was een voordeel voor de jezuiteten, dat logisch voortvloeide uit hun religieuze status. De 'hacendados' hoopten dat door het vervullen van hun religieuze plichten hun zieleheil gegarandeerd zou zijn. Er werd zo echter wel veel geld onproductief gemaakt. Als het aan contant geld ontbrak, werden vaak hypotheeken afgesloten of eeuwigdurende leningen aangegaan met het landbouwbedrijf als onderpand. De kerk ontving dan een jaarlijkse rente van vijf procent over het overeengekomen basisbedrag. Deze bedragen varieerden van 1000 tot 4000 pesos, maar hogere sommen - 10.000 pesos - waren geen uitzondering.²⁵

Daarnaast vielen aan de jezuiteten regelmatig schenkingen toe. In de zestiende eeuw, toen de orde zich nog in de fase van vestiging bevond, ontvingen zij grote sommen voor het stichten van hun colleges. Zo werd bijvoorbeeld in 1576 door een zekere Don Alonso de Villaseca 40.000 pesos geschonken voor de stichting van het Colegio Máximo.²⁶ Aan de stichting van het Colegio San Andrés werd in totaal 172.000 pesos bijgedragen. Naast de stichters, die het basiskapitaal verschaften, waren er anderen die in de loop der tijd grote bedragen aan colleges zoals San Andrés schonken. Door legaten, erfstellingen van paters en donaties van anonieme weldoeners viel het college tussen 1627 en 1767 ruim 60.000 pesos toe, en in de vorm van 'obras pías' nog eens 128.000 pesos; de afzonderlijke waarde daarvan liep uiteen van 100 tot 14.000 pesos.²⁷ Dergelijke schenkingen waren echter niet altijd een 'winstpost'. Vaak waren er voorwaarden aan verbonden, zoals bijvoorbeeld het bouwen van een kapel, ter meerdere ere van de schenker. Niet zelden moesten de jezuiteten dan ook zelf in de buidel tasten en leverde het aanvaarden van een schenking verlies op. Ook kon het voorkomen dat een schenking, in de vorm van een landbouwbedrijf, niet in het productiepatroon van een college paste, of dat het bedrijf belast was met schulden. Om deze redenen accepteerden de jezuiteten sommige schenkingen niet. Zeker is dat schenkingen in het algemeen geen lange-termijnoplossing boden voor een grote schuldenlast.²⁸

Een andere, waarschijnlijk gunstige, factor vormde de politieke en juridische invloed die de jezuïeten konden doen gelden. Dankzij goede advocaten waren zij uitstekend in staat hun belangen te verdedigen, bijvoorbeeld als er processen werden gevoerd over grondeigendom. Tevens onderhielden zij goede contacten met de overheid in Mexico-Stad. Het is volgens Blood echter niet duidelijk in hoeverre die contacten van belang zijn geweest bij de exploitatie van hun landbouwbedrijven.²⁹ Een voorbeeld daarvan op lokaal niveau zijn de problemen die op een gegeven moment rond de watervoorziening uit de rivier de Yautepec in Moreles ontstonden. In het midden van de zeventiende eeuw leed het suikerbedrijf Xochimancas verlies. Oorzaak was het gebrek aan water. Om die reden riep de administrateur van het bedrijf alle gebruikers van de Rfo Yautepec bijeen om tot een nieuwe verdeling van het rivierwater te komen. Het resultaat van de bijeenkomst was een herverdeling waar vooral Xochimancas van profiteerde, ten koste van de overige gebruikers. Het is niet bekend welke factoren hebben geleid tot deze bevoorrechte positie, maar volgens Von Wobeser kan die zeker worden toegeschreven aan de grote politieke en economische macht van de jezuïeten in de koloniale tijd.³⁰

COLEGIOS EN HUN FINANCIËN

Er is al enige malen op gewezen, dat uit de zeventiende en de eerste helft van de achttiende eeuw vrijwel geen bedrijfsresultaten van de jezuïetenhaciendas bekend zijn. De informatie die uit deze periode voorhanden is, heeft bijna zonder uitzondering betrekking op de inkomsten en uitgaven van de colleges als zodanig en niet op de financiën van hun haciendas (zie bijlage). Rond het midden van de zeventiende eeuw kampten de jezuïeten in Nieuw-Spanje met grote financiële problemen. In 1644 had het Colegio Máximo een inkomen van 25.000 pesos, terwijl de schulden op dat moment 150.000 pesos bedroegen. De jezuïetenprovincie Mexico in haar geheel, had in dat jaar een inkomen van 177.000 pesos en een schuld van 438.000 pesos.³¹ De financiële positie van een aantal colleges was zo slecht geworden dat in 1646 uit Rome de aanbeveling kwam om het aantal novicen te beperken. Deze maatregel was blijkbaar onvoldoende, want in 1662

was er sprake van, dat het novicen-klooster Santa Ana en de colleges van Oaxaca en Pátzcuero zouden worden gesloten wegens geldgebrek. In 1679 verbood de Procurador General de Mexicaanse jezuïeten om nieuwe colleges te stichten: men moest proberen eventuele weldoeners te bewegen geld te fourneren voor de instandhouding van de bestaande instellingen. Na 1680 trad er in het algemeen een verbetering op in de financiële situatie hoewel een aantal colleges nog steeds schulden had.³² Verschillende instellingen kwamen in de eerste helft van de achttiende eeuw zelfs aan de rand van een faillissement te staan: Oaxaca in 1703, Guadelajara in 1734, León in 1743. Ook het Colegio Máximo kwam in financiële moeilijkheden: tussen 1714 en 1740 werd een gemiddeld verlies van bijna 4.400 pesos per jaar geleden. De oorzaken van de ontstane problemen waren verschillend van aard. In sommige gevallen waren zij het gevolg van een algehele malaise in de regionale economie of van omstandigheden die de administrateurs al net zomin in de hand hadden, zoals slecht weer, ziekten of misoogsten. In andere gevallen hadden de jezuïeten de problemen aan zichzelf te wijten: financieel wanbeheer had geleid tot verliezen of er waren verkeerde investeringen gedaan.³³

In de jaren vijftig en zestig van de achttiende eeuw verbeterde de situatie over het algemeen beduidend. Afgezet tegen het niveau in de jaren tachtig van de zeventiende eeuw, stegen de inkomsten van de jezuïetenprovincie met meer dan 125 procent en een groot aantal colleges behaalde aanzienlijke winsten.³⁴

Uit dit alles kan worden geconcludeerd dat het beeld van de onmetelijke rijkdom van de jezuïetenorde de toets der kritiek niet geheel kan doorstaan. Na de jaren veertig van de achttiende eeuw leken de meeste moeilijkheden weliswaar voorbij en werd er voldoende geld verdiend om de educatieve activiteiten te financieren, maar het waren vooral de colleges van Zacatecas en Tepotzotlán, het Colegio Espíritu Santo in Puebla en het Colegio Máximo in Mexico-Stad die over hoge inkomsten beschikten. De meeste colleges hielden ook in deze periode met moeite het hoofd boven water. Ondanks alle problemen en gemaakte fouten is geen enkel jezuïetencollege in Mexico failliet gegaan. Riley merkt hierover op :

"But while some colleges floundered and made mistakes, even at the worst of times no Jesuit college failed. At these times the particular Jesuit orientation counted the most. (...) the Jesuits possessed no arcane knowledge or skills to pass on. What set them apart was not innovation or even creativity, but the more mundane quality of watching expenses and caring when profits declined". 35

SLOTOPMERKINGEN

In landbouwtechnisch opzicht verschilden de jezuïetenhaciendas niet veel van de overige landbouwbedrijven in koloniaal Mexico. De jezuïeten hanteerden de lokaal gebruikelijke landbouwmethoden en de bedrijfsvoering vertoonde evenmin grote verschillen met die van de particulieren. Bovendien waren er een aantal onvoorspelbare factoren, waarop de jezuïeten, net als alle andere boeren, geen directe invloed konden uitoefenen, zoals het weer, het arbeidsaanbod en conjuncturele schommelingen. De landbouwbedrijven van de jezuïeten hadden, als delen van een grotere organisatie, wel meer financiële mogelijkheden dan de particuliere bedrijven, en de colleges ontvingen donaties. De stabiliteit van het grondbezit en de daaruit en uit de organisatiestructuur voortvloeiende continuïteit in hun beleid gaf hen zeker een voorsprong. Niettemin is er te weinig grond voor de veronderstelling, dat de jezuïeten succesvoller waren dan de andere boeren. Wat ze ook waren, 'scientific farmers' of 'commercial wizards' waren ze niet.

NOTEN

1. H. Tovar Pinzón, 'Elementos constitutivos de la empresa agraria jesuita en la segunda mitad del siglo XVIII en México' in: E. Florescano ed., *Haciendas, latifundias y plantaciones en América Latina* (Mexico 1975), 132-221, aldaar 136.
2. Ibidem, 135, noot 13.
3. Bovendien werd het beeld vaak vertekend, doordat men bedrijfsresultaten van de periode na 1767, dus van de 'Temporalidades', analyseerde alsof het de resultaten van de

- jezuïeten waren. Dit is onder andere gebeurd bij Tovar Pinzón, 'Elementos' en bij U. Ewald, *Estudios sobre la hacienda colonial en México: las propiedades del Colegio Espiritu Santo en Puebla* (Wiesbaden 1976).
4. Tovar Pinzón, 'Elementos', 197.
 5. J.M. Tutino, *Creole Mexico: Spanish elites, haciendas and Indian towns, 1750-1810*. (Ph.D. University of Texas at Austin, 1976), 191.
 6. J.D. Riley, *Hacendados jesuitas en México. El Colegio Máximo de San Pedro y San Pablo, 1685-1767* (Mexico 1976) 221.
 7. Tutino, *Creole México*, 174. Tutino maakt eveneens een vergelijking met de landbouw in Europa in de 18e eeuw. Het blijkt dat de Engelse landeigenaren in die tijd slechts konden rekenen op een jaarlijkse winst van 3½%.
 8. R.W. Blood, *A historical geography of economic activities of the Jesuit Colegio Máximo de San Pedro y San Pablo in colonial México, 1572-1767* (Ph.D. University of Minnesota 1972), 13.
 9. *ibidem*, 210.
H.W. Konrad, *A Jesuit hacienda in colonial México: Santa Lucía, 1576-1767* (Stanford 1980) 205-207.
 10. Riley, *Hacendados*, 46-48.
 11. *ibidem*, 58-59.
 12. J.D. Riley, 'The wealth of the Jesuits in Mexico, 1670-1767', *The Americas* 33 (1976-1977) 226-266, aldaar 234-5.
 13. Konrad, *Jesuit hacienda*, 121, 125.
 14. Riley, *Hacendados*, 68.
Riley, 'Wealth', 233, 235.
 15. Riley, *Hacendados*, 50-51.
 16. F. Chevalier, *La formation des grands domaines aux Mexique. Terre et société aux XVIe-XVIIe siècles* (Paris 1952), 314. De term 'scientific farmers' is afkomstig van L. Byrd Simpson, die deze benaming gebruikte in een recensie van het boek van Chevalier, in *Hispanic American Historical Review* 33 (1953) 113.
 17. Ewald, *Estudios*, 136-137, 150.
 18. Blood, *Historical geography*, 180.
 19. Riley, *Hacendados*, 214-215.
 20. Deze voorschriften stammen uit de eerste helft van de achttiende eeuw en zijn uitgegeven door F. Chevalier (Mexico 1950).
 21. Chevalier, *Instrucciones*, 138-139.
 22. *ibidem*, 109.
 23. Konrad, *Jesuit hacienda*, 156-157.
 24. Van 1751 tot 1764 was Pedro Villaverde door het Colegio Máximo aangesteld als administrateur van Santa Lucía.
Blood, *Historical geography*, 190 en Konrad, *Jesuit hacienda*, 132
 25. G. von Wobeser, *San Carlos Borromeo, endeudamiento de una hacienda colonial (1608-1729)* (Mexico 1980), 93-96.
 26. Konrad, *Jesuit Hacienda*, 121, 125.
 27. Archivo Histórico Nacional (AHN) Madrid, *Jesuitas Leg.* 83-2, Exp. 4.
 28. J.D. Riley, 'Wealth', 231, 237-238.
 29. Blood, *Historical geography*, 63-64.

30. G. von Wobeser, ' El uso del agua en la región de Cuernavaca, Cuautla durante la época colonial', *Historia Mexicana* 32 (1983) 467-495, aldaar 482-484.
31. F.J. Alegre S.J., *Historia de la Provincia de la Compañia de Jesús de Nueva España*, opnieuw uitgegeven door E.J. Burrus S.J. en F. Zubillaga S.J., 4 delen (Rome 1956-1960) III, 342-343.
32. Riley, 'Wealth', 228-229.
33. ibidem, 232-235.
34. ibidem, 229-230.
35. ibidem, 249.

BIJLAGE I

Gemiddeld jaarinkomen van de Mexicaanse jezuïetenprovincie, 1685-1760

(in pesos)

Instelling	1685-1694		1697-1701		1704-1709		1726-1740		1754-1760	
	ink.	uitg.	ink.	uitg.	ink.	uitg.	ink.	uitg.	ink.	uitg.
Provincia	92.984	99.025	85.336	83.454	74.874	75.706	90.038	95.001	81.570	80.374
Col.Máximo	82.355	75.254	105.292	109.141	114.794	88.805	80.507	87.058	109.576	98.560
S.Gregorio	5.919	6.940	12.420	12.334	10.231	13.130			35.051	33.744
S.Andrés	1.997	2.098	10.396	9.429	7.543	7.264			10.607	11.210
S.Ildefonso	13.729	13.277	13.204	13.054	9.636	8.449			45.331	41.357
Casa Profesa	6.461	6.354	11.808	11.245	6.079	7.314			25.742	18.853
Tepotzotlán	27.661	20.973	35.894	31.996	39.790	38.083			110.079	96.936
Espfritu Santo	68.965	69.062	53.608	60.286	77.669	73.435			109.595	105.256
S.Jerónimo	2.676	3.029	4.236	5.220	5.110	5.083			8.239	6.849
S.Ildefonso(p)	37.002	35.119	41.745	42.908	38.909	41.052			43.987	42.412
Pátzcuaro	4.096	4.416	3.901	3.728	1.772	3.793	8.832	8.756	4.377	4.360
Valladolid	18.588	19.546	25.827	25.486	15.270	17.902	22.918	20.697	25.399	21.036
Querétaro	19.357	20.438	37.110	37.014	31.130	27.159	36.653	36.497	44.679	44.463
Zacatecas	6.866	7.742	16.653	16.977	23.350	21.325	20.513	19.509	50.912	42.383
Guadalajara	8.746	7.599	15.416	15.484	20.284	20.403	10.020	9.939	14.459	17.973
Oaxaca	12.166	12.031	8.665	9.064	8.947	10.834			11.023	13.128
Veracruz	8.999	9.461			28.244	32.837	6.273	6.703	9.735	9.313

Bron: J.D. Riley, 'The wealth of the Jesuits in Mexico, 1670-1767', *The Americas* 33 (1976-77) 226-266, aldaar 255, tabel B.